dr Katarzyna Odyniec[1]

Uniwersytet w Białymstoku

MIĘDZY PRZESZŁOŚCIĄ A PRZYSZŁOŚCIĄ. DZIEDZICTWO KULTUROWE POŁUDNIOWEGO PODLASIA JAKO POTENCJAŁ ROZWOJOWY REGIONU W PERSPEKTYWIE *SLOW TOURISM*

BETWEEN THE PAST AND THE FUTURE: THE CULTURAL HERITAGE OF SOUTHERN PODLASIE AS A SOURCE OF DEVELOPMENT POTENTIAL FOR THE REGION FROM THE PERSPECTIVE OF SLOW TOURISM

Streszczenie

Celem rozdziału jest ukazanie dziedzictwa kulturowego Południowego Podlasia w perspektywie jego potencjału rozwojowego oraz refleksja nad tym, w jakim stopniu może ono stać się podstawą przyszłości regionu. Rozdział ma charakter teoretyczno-koncepcyjny i opiera się na analizie literatury przedmiotu dotyczącej środowiska lokalnego oraz koncepcji *slow tourism* jako alternatywnego modelu rozwoju regionów peryferyjnych. W analizie zastosowano Trójwymiarowy Model Środowiska Lokalnego, co umożliwiło całościowe ujęcie zasobów oraz deficytów Południowego Podlasia. Wyniki wskazują, że mimo istotnych ograniczeń społeczno-gospodarczych region dysponuje znaczącym potencjałem przyrodniczym i kulturowym sprzyjającym rozwojowi turystyki typu *slow*. We wnioskach podkreślono, że dziedzictwo kulturowe może stać się fundamentem przyszłości regionu pod

[1] https://orcid.org/0000-0001-5725-1693, e-mail: k.odyniec@uwb.edu.pl
Odyniec, K. (2026). Między przeszłością a przyszłością. Dziedzictwo kulturowe Południowego Podlasia jako potencjał rozwojowy regionu w perspektywie *slow tourism.* W: J. Roszak, G. Godlewski, D. Dąbrowski (red.), *Między tradycją a kreacją. Niematerialne dziedzictwo kulturowe obszarów nadbużańskich* (s. 9-27). Akademia Bialska im. Jana Pawła II. https://doi.org/10.29316/9788368103434_1

warunkiem odejścia od jego wyłącznie archiwizacyjnego ujmowania oraz włączenia go w zrównoważone praktyki rozwoju lokalnego, wśród których *slow tourism* stanowi jedną z kluczowych możliwości.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, środowisko lokalne, *slow tourism*, potencjał, Południowe Podlasie

Abstract

The aim of this chapter is to present the cultural heritage of Southern Podlasie from the perspective of its developmental potential and to reflect on whether, and to what extent, it can serve as a foundation for the region's future. The chapter is theoretical and conceptual in nature and is based on an analysis of the relevant literature concerning the local environment and the concept of slow tourism as an alternative model for the development of peripheral regions. The analysis employs the Three-Dimensional Model of the Local Environment, which enables a comprehensive assessment of the resources and deficiencies of Southern Podlasie. The findings indicate that, despite significant socio-economic constraints, the region possesses substantial natural and cultural assets that are conducive to the development of slow tourism. The conclusions emphasize that cultural heritage can become a cornerstone of the region's future, provided that it is no longer viewed solely as an object of preservation and archiving, but is instead integrated into sustainable local development practices. Among these practices, slow tourism emerges as one of the most important opportunities.

Keywords: cultural heritage, local environment, slow tourism, potential, Southern Podlasie

Wstęp

W ostatnich latach zagadnienie dziedzictwa kulturowego przestaje być postrzegane wyłącznie w kategoriach ochrony przeszłości, a zaczyna funkcjonować jako istotny zasób rozwojowy regionów, zwłaszcza tych o charakterze peryferyjnym i wiejskim. Zmiana ta oznacza nie tylko przesunięcie akcentu z archiwizacji na twórcze wykorzystywanie, lecz także redefinicję relacji pomiędzy przeszłością a teraźniejszością miejsc. Dziedzictwo kulturowe coraz częściej traktowane jest jako potencjalny fundament budowania

tożsamości lokalnej, spójności społecznej oraz nowych form aktywności gospodarczej, osadzonych w specyfice miejsca i jego historii (Odyniec, 2024). Jednocześnie narasta refleksja nad granicami takiego podejścia – nad ryzykiem uproszczenia, instrumentalizacji czy komercjalizacji dziedzictwa, szczególnie w kontekście rozwoju turystyki masowej. W konsekwencji coraz wyraźniej rysuje się potrzeba myślenia o dziedzictwie nie jako o zamkniętym zasobie przeszłości, lecz jako o procesie, który ujawnia się w sposobach pamiętania, interpretowania i aktualizowania minionych doświadczeń w teraźniejszości oraz w projektowaniu przyszłości regionu.

Postawienie pytania o przyszłość Południowego Podlasia[2] nieuchronnie prowadzi do refleksji nad znaczeniem jego przeszłości oraz nad sposobami jej obecności dziś. Relacja pomiędzy przeszłością, teraźniejszością i przyszłością regionu opiera się na napięciu i współzależności między tymi wymiarami czasu. Przeszłość – utrwalona w krajobrazie, pamięci zbiorowej, lokalnych praktykach kulturowych i strukturach społecznych – stanowi punkt odniesienia dla współczesnych decyzji, aspiracji i wyobrażeń o rozwoju, ale nie determinuje ich w sposób jednoznaczny. Jak pokazują analizy relacji pamięci i miejsca, pamięć nie jest jedynie magazynem minionych faktów, lecz procesem społecznie i kulturowo konstruowanym, który – osadzony w konkretnym miejscu – ma charakter potencjalny i sprawczy, umożliwiający uruchamianie podmiotowości jednostek i wspólnot (Theiss, Mendel, 2016). Przyszłość nie jawi się zatem jako proste przedłużenie przeszłych form życia i organizacji społecznej, lecz jako przestrzeń wyborów, reinterpretacji i negocjowania znaczeń. Kluczowe staje się pytanie nie tylko o to, jaką przeszłość region dziedziczy, lecz także jaką przeszłość jest zdolny twórczo przetwarzać i włączać w obieg współczesnych praktyk społecznych, kulturowych i gospodarczych, aby stała się ona zasobem teraźniejszości i przyszłości. Przyszłość regionu jest jej potencjalnym rozwinięciem, zależnym od sposobów pracy z pamięcią miejsca oraz od społecznych wyborów dotyczących kierunków rozwoju.

Celem niniejszego rozdziału jest ukazanie dziedzictwa kulturowego Południowego Podlasia w perspektywie jego potencjału rozwojowego oraz podjęcie refleksji nad tym, czy i w jakim stopniu może ono stać się

[2] Południowe Podlasie rozumiane jest w niniejszym rozdziale jako historyczno-kulturowy subregion pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego, którego rdzeń stanowi powiat bialski – obszar będący jednocześnie przedmiotem wcześniejszych badań autorki nad środowiskiem lokalnym (Odyniec, 2024).

fundamentem przyszłości regionu, a nie jedynie zapisem przeszłości. Rozdział ma charakter teoretyczno-koncepcyjny i opiera się na analizie literatury przedmiotu dotyczącej koncepcji *slow tourismu* oraz jej znaczenia dla rozwoju regionów peryferyjnych i wiejskich. Podjęte analizy zmierzają do uchwycenia kluczowych założeń modelu *slow tourism* oraz rozpoznania możliwości jego zastosowania w odniesieniu do specyficznych uwarunkowań Południowego Podlasia. Ambicją autorki rozdziału jest wniesienie wkładu do dyskusji nad rolą dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju lokalnego oraz nad potencjałem *slow tourismu* jako narzędzia budowania przyszłości regionu w sposób zrównoważony, bez rezygnacji z autentyczności, lokalnej tożsamości i zakorzenienia w miejscu.

Materiał i metoda

Materiał badawczy stanowiła literatura naukowa, poświęcona zagadnieniu *slow tourism*, turystyce zrównoważonej, turystyce opartej na dziedzictwie kulturowym oraz alternatywnym modelom rozwoju turystyki w regionach peryferyjnych. Analizie poddano dziewiętnaście artykułów naukowych wyłonionych z międzynarodowych baz danych (m.in. Scopus, Web of Science, Google Scholar, ResearchGate), opublikowanych w recenzowanych czasopismach naukowych (tabela 1). Dobór publikacji miał charakter celowy i ograniczony został do prac, które w sposób bezpośredni odnosiły się do idei „powolnego podróżowania", lokalności, autentyczności doświadczenia turystycznego oraz roli społeczności lokalnych w tworzeniu oferty turystycznej.

Wyszukiwanie literatury przeprowadzono z wykorzystaniem następujących słów kluczowych i ich kombinacji (w języku angielskim): „*slow tourism*", „*slow travel*", „*overtourism*", „*mass tourism*", „*tourism authenticity*", „*tourism development*" *oraz* „*peripheral regions*", „*heritage tourism*". Wyszukiwanie objęło publikacje z lat 1991-2026, bez ograniczeń dotyczących typu wydawnictwa (artykuły, rozdziały monograficzne, raporty branżowe), pod warunkiem ich recenzyjnego lub instytucjonalnego charakteru. Wstępna selekcja odbyła się na podstawie przeglądu tytułów i abstraktów, a publikacje spełniające przyjęte kryteria poddano następnie pełnej lekturze i włączono do dalszej analizy.

Tabela 1. Korpus badawczy – wykaz artykułów naukowych poddanych analizie

Lp.	Autor(rzy)	Rok	Tytuł
1	F. Almeida García A. Monserrat-Febrer R. Macías M. Coll Ramis	2025	*Touristification and expansion of short-term rentals in Mediterranean destinations: the case of rural areas*
2	A. Amore	2020	*Overtourism: issues, realities and solutions*
3	B. Brollo A. Esposito D. Festa	2026	*Overtourism and habitability crisis in Rome*
4	P. Corvo R. Matacena	2017	*Slow food in slow tourism*
5	I. Jovanović J. Potočnik Topler	2022	*Slow tourism in the post-Covid era: the case of Montenegro*
6	J. Jover I. Díaz-Parra	2020	*Who is the city for? Overtourism, lifestyle migration and social sustainability*
7	M. Kozak G. Cetin Z. Alrawadieh	2024	*Repositioning work and leisure: digital nomads versus tourists*
8	A. Kumar	2019	*Slow tourism a new phenomenon*
9	L. M. Lumsdon P. McGrath	2011	*Developing a conceptual framework for slow travel: a grounded theory approach*
10	A. Manthiou P. Klaus V. H. Luong	2022	*Slow tourism: conceptualization and interpretation – a travel vloggers' perspective*
11	H. Oh A. G. Assaf S. Baloglu	2016	*Motivations and goals of slow tourism*
12	K. Phikrohkit	2023	*Enmeshment aesthetics: social media, mobility, and materiality in Chiang Mai, Thailand*
13	Z. Serdane A. Maccarrone-Eaglen S. Sharifi	2020	*Conceptualising slow tourism: a perspective from Latvia*
14	W. Shang Q. Yuan N. Chen	2020	*Examining structural relationships among brand experience, existential authenticity, and place attachment in slow tourism destinations*
15	B. Sousa R. Santos A. Lubowiecki-Vikuk	2021	*Slow tourism as a tourism alternative to sustainable development*
16	B. F. Timms D. Conway	2012	*Slow tourism at the Caribbean's geographical margins*

Lp.	Autor(rzy)	Rok	Tytuł
17	J. Towner G. Wall	1991	*History and tourism*
18	M. Veríssimo M. Moraes Z. Breda A. Guizi C. Costa	2020	*Overtourism and tourismphobia: a systematic literature review*
19	F. Weber F. Eggli U. Meier-Crameri J. Stettler	2019	*Measuring overtourism: indicators for overtourism: challenges and opportunities*

Źródło: opracowanie własne.

Zastosowaną metodą badawczą była analiza treści literatury, obejmująca identyfikację kluczowych pojęć, kategorii analitycznych oraz dominujących kierunków interpretacyjnych obecnych w nurcie *slow tourism*. Analiza miała charakter jakościowy i interpretacyjny, a jej celem była rekonstrukcja głównych założeń teoretycznych oraz wyodrębnienie elementów istotnych z punktu widzenia potencjalnej aplikacji modelu „powolnej turystyki" w konkretnym środowisku lokalnym.

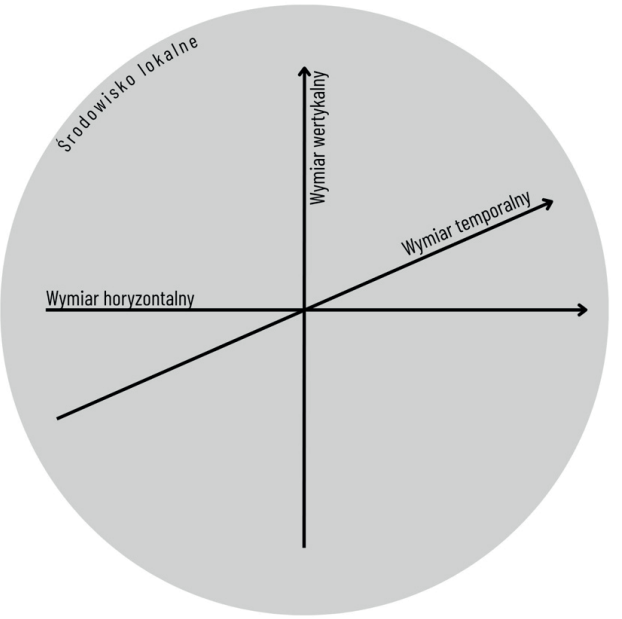
W dalszym etapie przeprowadzono analizę koncepcyjną polegającą na zestawieniu wniosków płynących z literatury z charakterystyką Południowego Podlasia przedstawioną w Trójwymiarowym Modelu Środowiska Lokalnego (Odyniec, 2024). Pozwoliło to na ukazanie zgodności pomiędzy założeniami *slow tourism* a zasobami przyrodniczymi, kulturowymi i społecznymi regionu, a także na identyfikację potencjalnych barier i zagrożeń związanych z jego wdrażaniem. Przedstawiona analiza ma charakter teoretyczno-koncepcyjny i opiera się wyłącznie na przeglądzie literatury przedmiotu oraz zestawieniu jej wniosków z charakterystyką regionu. Nie została ona zweryfikowana badaniami empirycznymi, które pozwoliłyby ocenić rzeczywisty potencjał wdrożenia założeń *slow tourism* w praktyce społeczności lokalnych Południowego Podlasia. Stanowi to świadome ograniczenie niniejszego opracowania i jednocześnie wskazuje kierunek dalszych badań, jakościowych (np. wywiadów z mieszkańcami, przedstawicielami samorządów i podmiotami branży turystycznej) oraz ilościowych. Analiza literatury stanowi zatem punkt wyjścia do dalszych rozważań nad tym, w jakim stopniu dziedzictwo kulturowe Południowego Podlasia może stać się zasobem przyszłości regionu w warunkach współczesnych wyzwań społeczno-ekonomicznych.

Wyniki

Trzy wymiary środowiska lokalnego Południowego Podlasia

Środowisko lokalne, jedna z kluczowych kategorii w naukach społecznych, odnosząca się do zbioru relacji społecznych, instytucji, norm, wartości oraz warunków przestrzennych funkcjonujących na określonym terytorium, jest rozpatrywane nie tylko jako fizyczna przestrzeń zamieszkania, lecz także jako dynamiczny układ interakcji międzyludzkich, który wpływa na kształtowanie tożsamości jednostek, wzorców zachowań oraz procesów integracji i dezintegracji społecznej. Analiza środowiska lokalnego pozwala badaczom lepiej zrozumieć mechanizmy funkcjonowania społeczeństwa w skali mikro oraz zależności zachodzące pomiędzy jednostką, grupą a szerszym systemem społecznym.

Istnieje wiele różnych sposobów opisywania środowiska lokalnego (Mendel, 2006; Pilch, 1995; Przecławska, 1996; Theiss, 2001), jednakże na potrzeby niniejszego tekstu przyjęto Trójwymiarowy Model Środowiska Lokalnego (Odyniec, 2024, s. 21-22). Zgodnie z nim środowisko lokalne kształtuje się na przecięciu trzech wymiarów: horyzontalnego, wertykalnego oraz temporalnego. Model ten umożliwia całościowe ujęcie środowiska lokalnego, także w jego najszerszym rozumieniu, porządkując różnorodne elementy rzeczywistości społecznej i kulturowej w spójny schemat analityczny. Każdy z wymiarów zawiera zarówno istotny zasób i potencjał danego miejsca, jak i ujawnia jego deficyty oraz obszary problemowe. Co istotne, model ten nie stanowi wyłącznie konstruktu teoretycznego, lecz może być z powodzeniem wykorzystywany jako narzędzie analizy konkretnych środowisk lokalnych (rysunek 1). W dalszej części rozdziału poszczególne wymiary zostaną scharakteryzowane w odniesieniu do Południowego Podlasia.

Rysunek 1. Trójwymiarowy model środowiska lokalnego
Źródło: opracowanie własne na podstawie Odyniec, 2024.

Wymiar horyzontalny środowiska lokalnego pozwala uchwycić przede wszystkim przestrzenne i administracyjne uwarunkowania funkcjonowania regionu, które w przypadku Południowego Podlasia mają szczególne znaczenie. Obszar ten położony jest peryferyjnie, na obrzeżach kraju, w bezpośrednim sąsiedztwie granicy z Białorusią, co w sposób trwały wpływa na jego rozwój społeczno-gospodarczy, dostępność infrastrukturalną oraz pozycję w szerszych układach regionalnych. Przygraniczne usytuowanie, zamiast stawać się impulsem rozwojowym, przez długi czas sprzyjało raczej marginalizacji regionu i pogłębianiu poczucia oddalenia od centrów decyzyjnych.

Niski poziom urbanizacji, ograniczona industrializacja oraz brak dużych ośrodków miejskich sprawiają, że Południowe Podlasie pozostaje obszarem niezwykle czystym przyrodniczo i w niewielkim stopniu zdegradowanym środowiskowo. Krajobraz tworzą tu rozległe pola uprawne, łąki, lasy oraz niewielkie miejscowości o rozproszonej zabudowie, często zachowującej tradycyjne formy architektoniczne. Jest to przestrzeń estetycznie atrakcyjna i harmonijna, a jednocześnie słabo rozpoznana i rzadko obecna

w dominujących narracjach turystycznych, co paradoksalnie czyni ją nie tylko barierą, ale także zasobem.

Ten sam układ przestrzenny, który sprzyja zachowaniu walorów przyrodniczych i krajobrazowych, ujawnia jednak poważne problemy społeczno-ekonomiczne regionu. Rolniczy charakter Południowego Podlasia, niewielkie zróżnicowanie lokalnej gospodarki oraz ograniczony rynek pracy powodują, że możliwości zatrudnienia poza rolnictwem i podstawowymi usługami są mocno zawężone. Skutkuje to zjawiskami długotrwałego bezrobocia, migracjami zarobkowymi oraz odpływem ludzi młodych i wykształconych, co w konsekwencji prowadzi do postępującego starzenia się populacji i wyludniania wielu miejscowości.

Problemy te wzmacniane są przez słabą dostępność komunikacyjną, ograniczoną infrastrukturę oraz utrudniony dostęp do specjalistycznych usług – w tym opieki zdrowotnej, wsparcia społecznego czy oferty edukacyjnej i kulturalnej. W wymiarze codziennych doświadczeń mieszkańców przekłada się to na obniżony poziom życia, poczucie marginalizacji oraz narastające nierówności pomiędzy Południowym Podlasiem a lepiej rozwiniętymi regionami kraju. Funkcjonujące instytucje lokalne – szkoły, ośrodki kultury, jednostki pomocy społecznej czy organizacje pozarządowe – często działają w warunkach ograniczonych zasobów finansowych i kadrowych, co utrudnia im skuteczne reagowanie na złożone problemy społeczne.

Wymiar horyzontalny środowiska lokalnego odsłania zatem wyraźną ambiwalencję Południowego Podlasia: z jednej strony region ten dysponuje znaczącym potencjałem przyrodniczym, krajobrazowym i przestrzennym, z drugiej zaś zmaga się z narastającymi trudnościami demograficznymi, gospodarczymi i infrastrukturalnymi.

Drugim wymiarem środowiska lokalnego jest wymiar wertykalny, odnoszący się do sfery kultury, wartości oraz znaczeń nadawanych rzeczywistości społecznej. Obejmuje on takie elementy, jak tradycja, kultura regionalna, religia, język i lokalna gwara, relacje społeczne i sąsiedzkie, obowiązujące systemy norm i ocen, a także rodzinę jako podstawowe środowisko przekazu wartości i pamięci międzypokoleniowej. W przypadku Południowego Podlasia wymiar ten ma szczególne znaczenie, ponieważ stanowi jedno z najważniejszych, a zarazem najbardziej złożonych źródeł tożsamości regionu.

Południowe Podlasie charakteryzuje się wyjątkowym bogactwem kulturowym wynikającym z wielowiekowego współistnienia różnych grup wyznaniowych i kulturowych. Wielokulturowość i wieloreligijność regionu

w wielu miejscach pozostają żywym doświadczeniem społecznym. Obecność katolików, prawosławnych, unitów oraz śladów tradycji tatarskiej i żydowskiej tworzy specyficzny krajobraz duchowy, w którym różnorodność była i nadal bywa codziennością (Adamowski, 1994; Halczuk, 2008; Odyniec, 2019; Szołucha, 2016).

W ostatnich latach zauważalny jest proces stopniowego odbudowywania i wzmacniania tożsamości lokalnej, w którym znaczącą rolę odgrywają organizacje pozarządowe, lokalni liderzy oraz instytucje kultury. Ich działania koncentrują się na przeciwdziałaniu zjawisku społecznego zapominania (Connerton, 2008), „odkopywaniu" lokalnej pamięci oraz przywracaniu znaczenia historiom i doświadczeniom dotąd marginalizowanym lub przemilczanym. Pamięć miejsca, traktowana jako zasób kulturowy, staje się w ten sposób narzędziem pracy nad wspólnotą i jej sprawczością (Odyniec, 2024).

Jednocześnie wymiar wertykalny ujawnia napięcia i zagrożenia charakterystyczne dla regionów peryferyjnych. Przerwanie międzypokoleniowej transmisji kulturowej, osłabienie więzi sąsiedzkich, migracje młodego pokolenia oraz postępująca homogenizacja i globalizacja kultury sprzyjają erozji lokalnej odrębności. W tym kontekście dziedzictwo kulturowe Południowego Podlasia jawi się nie tylko jako zapis przeszłości, lecz jako obszar negocjowania znaczeń i tożsamości, którego przyszłość zależy od świadomych działań podejmowanych na poziomie lokalnym.

Trzecim wymiarem środowiska lokalnego jest ów temporalny, ukazujący współobecność przeszłości, teraźniejszości i przyszłości w codziennym doświadczeniu mieszkańców. Przeszłość oddziałuje swoim bagażem historycznych doświadczeń na teraźniejszość, w której toczy się życie społeczne, jednocześnie w przyszłości lokowane są plany, nadzieje i oczekiwania dotyczące zarówno losów jednostek, jak i całego regionu. W przypadku Południowego Podlasia wymiar temporalny nabiera szczególnej intensywności, gdyż ślady przeszłości są tu stale obecne i wyraźnie wpisane w krajobraz oraz pamięć zbiorową.

Historia regionu przemawia poprzez przydrożne krzyże i kapliczki, cmentarze różnych wyznań, miejsca pamięci – niekiedy zapomniane, zatarte, pozbawione opisu, a czasem dopiero współcześnie odkrywane. Krajobraz Południowego Podlasia jest w tym sensie nasycony znaczeniami, w którym niemal każdy fragment przestrzeni może odsyłać do minionych wydarzeń, doświadczeń graniczności, przemocy, przesiedleń czy religijnej i kulturowej różnorodności. Przeszłość nie jest tu zamkniętym rozdziałem,

lecz stale powraca – często w sposób cichy, niedopowiedziany, wymagający interpretacji.

Obserwować można wyraźne zainteresowanie przywracaniem i porządkowaniem lokalnej historii, podejmowane przez regionalistów, społeczników i lokalnych liderów. Działania te przybierają postać dokumentowania relacji świadków, gromadzenia archiwaliów, tworzenia izb pamięci oraz publikacji o charakterze historyczno-wspomnieniowym. Jest to świadoma praca na rzecz przeciwdziałania społecznemu zapominaniu oraz ocalenia od niepamięci tego, co stanowi najcenniejszy zasób kulturowy regionu – doświadczeń ludzi i miejsc (Chorąży, 2009; Odyniec, 2012; Tarasiuk, 2006).

Jednocześnie mieszkańcy Południowego Podlasia żyją „tu i teraz", w rzeczywistości naznaczonej licznymi problemami społeczno-gospodarczymi. Codzienne wyzwania związane z pracą, migracją, dostępem do usług czy jakością życia sprawiają, że zwrócenie ku przyszłości staje się koniecznością. Przyszłość pojawia się w lokalnych narracjach jako przestrzeń nadziei na poprawę warunków życia, zahamowanie procesów depopulacji oraz lepsze wykorzystanie posiadanych zasobów. To właśnie teraźniejsze problemy stają się kluczową kwestią przyszłości – zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i regionalnym. Pamięć i doświadczenie historyczne aktywnie wpływają na sposób myślenia o rozwoju regionu. Natomiast dziedzictwo kulturowe staje się potencjalnym zasobem w poszukiwaniu dróg wyjścia z obecnych trudności i budowania wizji przyszłości.

Turystyka w środowisku lokalnym: między potencjałem rozwoju a kryzysem masowości

Współczesna turystyka stanowi istotny element globalnej gospodarki i w wielu krajach odgrywa kluczową rolę w strukturze produktu krajowego brutto oraz rynku pracy. W licznych regionach świata rozwój turystyki stał się strategicznym narzędziem wzrostu gospodarczego, umożliwiając uruchomienie lokalnych zasobów oraz generowanie dochodów w obszarach o ograniczonych alternatywach rozwojowych (Butler, Dodds, 2019; Jovanović, Potočnik Topler, 2022). Dla wielu społeczności lokalnych turystyka oznacza realną szansę poprawy warunków życia oraz ograniczenia ryzyka ubóstwa, zwłaszcza na obszarach peryferyjnych i wiejskich. Historyczne uwarunkowania tego procesu, sięgające początków turystyki masowej, wskazują, że mechanizmy te mają charakter długofalowy i strukturalny (Towner, Wall, 1991).

Jednocześnie ostatnie dekady przyniosły proces intensywnej demokratyzacji podróżowania. Rozwój tanich linii lotniczych, rozbudowa infrastruktury noclegowej oraz szybkie upowszechnienie cyfrowych platform rezerwacyjnych i aplikacji mobilnych sprawiły, że podróżowanie przestało być przywilejem elit, stając się doświadczeniem dostępnym dla szerokich grup społecznych (Kumar, 2019; Jovanović, Potočnik Topler, 2022). Wpływ na współczesne wzorce mobilności mają również media społecznościowe, blogi i portale turystyczne, które nie tylko inspirują, lecz także intensyfikują zjawisko „odkrywania" i szybkiej popularyzacji kolejnych destynacji (Odrowąż-Coates, Odyniec, 2025).

Model rozwoju oparty na turystyce umożliwia aktywizację potencjału miejsc poprzez ekonomiczne wykorzystanie zasobów przyrodniczych, kulturowych i społecznych. Dziedzictwo kulturowe, krajobraz oraz lokalność stają się zasobami rynkowymi, które mogą przyczyniać się do rewitalizacji przestrzeni, rozwoju usług oraz wzmocnienia rozpoznawalności regionów. W wielu przypadkach turystyka sprzyjała ochronie tradycyjnych praktyk, rzemiosła i lokalnej kultury, nadając im nowy sens ekonomiczny (Silva Vidal Saraiva, 2015).

Równolegle jednak coraz wyraźniej ujawnia się ciemna strona rozwoju turystyki. Nadmierna koncentracja ruchu turystycznego prowadzi do degradacji środowiska przyrodniczego, przeciążenia infrastruktury oraz głębokich zmian społecznych i kulturowych. Zjawisko *overtourismu*, coraz częściej opisywane w literaturze, odnosi się do sytuacji, w której skala turystyki przekracza zdolność absorpcyjną miejsca, prowadząc do utraty jakości życia mieszkańców oraz erozji autentyczności doświadczenia turystycznego (Butler, Dodds, 2019).

Problem ten szczególnie widoczny jest w dużych miastach i destynacjach o wysokich walorach kulturowych, gdzie nadmierny napływ turystów powoduje komercjalizację przestrzeni, wzrost kosztów życia oraz wypieranie mieszkańców z historycznych centrów miast. Turystyka, zamiast wzmacniać lokalne wspólnoty, staje się czynnikiem konfliktów społecznych i narastającego oporu mieszkańców wobec dominującego modelu rozwoju (Verissimo i in., 2020).

Negatywne skutki turystyki ujawniają się również na terenach cennych przyrodniczo, gdzie presja inwestycyjna prowadzi do niekontrolowanej zabudowy, niszczenia krajobrazu i naruszania lokalnych ekosystemów. Jak podkreślają autorzy analizujący zjawisko *overtourismu*, w wielu

przypadkach powstawanie nowych hoteli i kompleksów turystycznych odbywa się kosztem obszarów, które powinny podlegać szczególnej ochronie, co prowadzi do trwałych strat środowiskowych (Brollo i in., 2026).

W odpowiedzi na te procesy coraz częściej pojawiają się protesty społeczne oraz krytyka modelu rozwoju opartego na ilości i wzroście. Mieszkańcy miast, takich jak Barcelona czy Lizbona otwarcie sprzeciwiają się logice masowej turystyki, wskazując na utratę kontroli nad przestrzenią życia oraz marginalizację lokalnych potrzeb. Turystyka, która miała być narzędziem rozwoju, staje się źródłem napięć i symbolem nierównowagi pomiędzy interesem globalnym a lokalnym.

Narastająca krytyka turystyki masowej oraz doświadczenia związane z *overtourismem* prowadzą do poszukiwania alternatywnych modeli podróżowania. Coraz częściej wskazuje się na potrzebę odejścia od logiki przyspieszenia i nadmiaru na rzecz podejść opartych na uważności, lokalności i relacyjności. W tym kontekście *slow tourism* jawi się nie jako chwilowa moda, lecz jako odpowiedź na strukturalny kryzys współczesnej turystyki i próbę przywrócenia równowagi pomiędzy gościem, miejscem i społecznością lokalną (Kumar, 2019).

Slow tourism jako alternatywny model rozwoju środowiska lokalnego

Slow tourism stanowi koncepcję podróżowania zakorzenioną w szerszym nurcie społecznokulturowym określanym mianem *slow movement*, który wyłonił się jako krytyczna reakcja na przyspieszenie życia, dominację konsumpcji oraz instrumentalne traktowanie czasu i przestrzeni. Ruch ten obejmuje m.in. inicjatywy takie jak *slow food, slow city, slow life* czy *slow education* i akcentuje potrzebę odzyskania kontroli nad rytmem codzienności oraz relacjami społecznymi. Jest refleksyjnym podejściem do mobilności, czasu wolnego i doświadczenia miejsca (Niezgoda, Markiewicz, 2014).

W literaturze przedmiotu *slow tourism* jest definiowany jako przeciwieństwo turystyki masowej, skoncentrowanej na krótkotrwałych, intensywnych wizytach oraz „odhaczaniu atrakcji na checklistach". Zamiast tego promuje on spowolnienie tempa podróżowania, dłuższy pobyt w jednej destynacji oraz świadome ograniczenie liczby odwiedzanych miejsc. Jak podkreśla Kumar (2019), istotą *slow tourism* jest zmiana logiki konsumpcji turystycznej: z ilościowej na jakościową, z orientacji na efekt na orientację na proces i doświadczenie.

Slow tourism zakłada odejście od zunifikowanych modeli noclegowych na rzecz mniejszych, lokalnie zakorzenionych form gościnności, które sprzyjają bezpośrednim kontaktom z mieszkańcami i lokalnym sposobem życia. Turysta staje się tymczasowym uczestnikiem lokalnego rytmu dnia, kultury i relacji (Jovanović, Potočnik Topler, 2022). Kluczowe znaczenie zyskują autentyczność, prostota oraz uważność, sprzyjające „pogłębionemu doświadczaniu miejsca".

Istotnym komponentem *slow tourism* jest lokalna kuchnia. Jedzenie jako forma doświadczania miejsca staje się medium kontaktu kulturowego i nośnikiem lokalnej tożsamości. Oparcie oferty gastronomicznej na rodzimych produktach, tradycyjnych recepturach i lokalnych sieciach wytwórczych wzmacnia poczucie autentyczności oraz sprzyja zrównoważonemu rozwojowi regionów (Corvo, Matacena, 2017). Podobnie Kacprzak i Gralak (2015) podkreślają, że *slow tourism* odgrywa istotną rolę w kształtowaniu wizerunku regionów, ponieważ eksponuje to, co lokalne, unikatowe i trudne do skopiowania.

Doświadczenia ostatnich lat, zwłaszcza okresu pandemii COVID19, dodatkowo wzmocniły znaczenie *slow tourism* jako odpowiedzi na kryzys masowej mobilności. Jovanović i Potočnik Topler (2022) wskazują, że zmęczenie przyspieszonym stylem życia, niepewność oraz potrzeba bezpieczeństwa i dobrostanu sprzyjają poszukiwaniu form turystyki opartych na spokoju, bliskości natury i głębszych relacjach z miejscem. *Slow tourism* można zatem postrzegać jako alternatywny paradygmat rozwoju turystyki, który łączy troskę o jakość doświadczenia turystycznego z odpowiedzialnością wobec lokalnych społeczności i środowiska. To proponowanie odmiennej filozofii podróżowania, opartej na relacji, uważności i zakorzenieniu w miejscu.

Południowe Podlasie i slow tourism – relacja wzajemnych korzyści

Południowe Podlasie, mimo problemów z jakimi boryka się na co dzień – zwłaszcza ekonomicznych i infrastrukturalnych – dysponuje potencjałem, który czyni je wyjątkowo podatnym gruntem dla rozwoju turystyki typu *slow*. Region oferuje przede wszystkim to, czego coraz częściej poszukują tacy turyści: przestrzeń nieprzekształconą przez masową turystykę, krajobraz pozbawiony intensywnej zabudowy oraz rytm życia odmienny od logiki pośpiechu i nadmiaru. Dolina Bugu, uznawanego za jedną z ostatnich dużych rzek Europy zachowujących w znacznym stopniu naturalny

charakter – wraz z mozaiką łąk, starorzeczy, lasów i obszarów objętych ochroną w ramach sieci Natura 2000, tworzy środowisko sprzyjające uważnemu, niespiesznemu obcowaniu z przyrodą.

Równie istotnym zasobem regionu jest jego zaplecze społeczno-kulturowe. Południowe Podlasie oferuje bogate, choć wciąż jeszcze niedostatecznie docenione dziedzictwo pogranicza – wielokulturowość, współobecność różnych tradycji religijnych, gwarę tutejszą, lokalne zwyczaje, obrzędowość, rzemiosło oraz kuchnię regionalną. Są to elementy trudne do standaryzacji i masowej komercjalizacji, a jednocześnie kluczowe z perspektywy *slow tourism*, opierającej się na autentyczności codziennych praktyk, a nie na ich inscenizacji pod potrzeby rynku komercyjnego. Region oferuje także możliwość budowania relacji – rozmowy, wspólnego posiłku, poznawania historii „z pierwszej ręki". Ponieważ turysta *slow* nie oczekuje wyreżyserowanego spektaklu, to taki model turystyki ogranicza ryzyko folkloryzacji, upraszczania kultury i sprowadzania jej do produktu *sticte* konsumpcyjnego.

Relacja między Południowym Podlasiem a zjawiskiem *slow tourism* jest jednak komplementarna, a korzyści okazują się obustronne. Pierwsze oferuje przestrzeń, autentyczność i ciszę, których nie da się już znaleźć w wielu popularnych destynacjach, a drugie, dostarcza narzędzi pozwalających wykorzystać te zasoby w sposób zrównoważony i odpowiedzialny.

Slow tourism może więc stać się remedium na wiele aktualnych problemów tych terenów. Przede wszystkim może sprzyjać rozwojowi inicjatyw o niewielkiej skali: gospodarstw agroturystycznych, małych pensjonatów, lokalnych producentów żywności oraz usług rzemieślniczych. Wspiera dywersyfikację źródeł dochodu: dłuższe pobyty gości i ich koncentracja na jakości, wzmacniają stabilność ekonomiczną małych podmiotów, wspierają lokalne łańcuchy produkcji i dystrybucji – zwłaszcza w obszarze kuchni regionalnej – oraz zwiększają odporność regionu na wahania koniunktury i kryzysy zewnętrzne. Zamiast kompensować brak dużych inwestycji, *slow tourism* przekształca go w atut, budując rozwój oparty na lokalnych zasobach i możliwościach.

Jednocześnie model ten oferuje Południowemu Podlasiu realną odpowiedź na jego kluczowe deficyty. Redefiniuje problem peryferyjności, ograniczonej dostępności komunikacyjnej i infrastrukturalnej, nie traktując ich jako przeszkody, lecz jako mechanizm chroniący środowisko przed nadmierną presją. Proekologiczne zachowania, rower (lub własne nogi) do przemieszczania się po okolicy sprzyjają ochronie delikatnych ekosystemów

oraz zachowaniu krajobrazowej i przyrodniczej integralności regionu. Co więcej, inwestycja w *slow tourism* może przeciwdziałać skutkom wyludniania. Tworzenie nowych miejsc pracy oraz perspektywa rozwoju indywidualnego mogą zatrzymać młodych mieszkańców nad Bugiem.

Podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe Południowego Podlasia jest przede wszystkim zapisem przeszłości – świadectwem wielokulturowości, pogranicznego charakteru regionu, lokalnych praktyk życia codziennego, tradycji, krajobrazu i relacji człowieka z przyrodą. Jednocześnie stanowi ono jeden z najważniejszych zasobów rozwojowych regionu. Jednak również dziedzictwo jest przyszłością, o ile nie jest tylko archiwizowane, lecz w sposób odpowiedzialny i refleksyjny włączane w procesy rozwoju lokalnego. Oznacza to odejście od traktowania go wyłącznie jako obiektu ochrony konserwatorskiej czy narracji muzealnej na rzecz postrzegania go jako żywego zasobu, obecnego w codziennych praktykach mieszkańców i otwartego na dialog z przyjezdnymi. Na tym tle *slow tourism* stwarza realną możliwość połączenia ochrony dziedzictwa z budowaniem przyszłości Południowego Podlasia – w sposób zrównoważony. Dzięki temu dziedzictwo kulturowe regionu może przestać być wyłącznie odniesieniem do przeszłości, a stać się elementem długofalowej wizji rozwoju, opartej na lokalnych zasobach, tożsamości i odpowiedzialnym gospodarowaniu przestrzenią.

Literatura

Adamowski, J. (1994). *Tam na Podlasiu. Pieśni ludowe z gminy Borki i ich wykonawcy*. Gminny Ośrodek Kultury z Siedzibą w Woli Osowińskiej.

Almeida García, F., Monserrat-Febrer, A., Macías, R., Coll Ramis, M. (2025). Touristification and expansion of short-term rentals in Mediterranean destinations: the case of rural areas. *Land*, *14*(4), 881. https://doi.org/10.3390/land14040881

Amore, A. (2020). Overtourism: issues, realities and solutions: edited by Rachel Dodds and Richard W. Butler, Berlin, de Gruyter, 2019, vi + 288 pp, £ 98.00 (hbk), £ 39.00 (pbk), £ 98.00 (ebk), ISBN 978-3-11-060408-5 (hbk), ISBN 978-3-11-062045-0 (pbk), ISBN 978-3-11-060570-9 (ebk). *Journal of Heritage Tourism*, *15*(5), 592-593. https://doi.org/10.1080/1743873X.2019.1701818

Brollo, B., Esposito, A., Festa, D. (2026). Overtourism and habitability crisis in Rome. W: L. Briguglio, M. Avellino, J. Butcher (red.), *Overtourism in cities and small islands*, 1st ed. (s. 60-72). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003609940-6

Butler, R., Dodds, R. (red.). (2019). *Overtourism: issues, realities and solutions*. De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110607369

Chorąży, A. (2009). Olęderscy wozacy z Mościc Dolnych i Górnych (d. Nejdorf i Nejbrof). Nadbużańskie Sławatycze. *Pismo Stowarzyszenia Rozwoju Gminy Sławatycze*, *10*, 16-34.

Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, *1*(1), 59-71. https://doi.org/10.1177/1750698007083889

Corvo, P., Matacena, R. (2017). Slow food in slow tourism. W: M. Clancy (red.), *Slow tourism, food and cities: pace and the search for the "good life"*. 1st ed. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315686714-7

Halczuk, A. (2008). Tradycja nie ginie. *Gościniec Bialski*, *4*(48), 42.

Jovanović, I., Potočnik Topler, J. (2022). Slow tourism in the post-covid era: the case of Montenegro. W: J. Potočnik Topler (red.), *Cultural tourism as a tool for sustainable development of rural areas* (s. 7-30). University of Maribor Press. https://doi.org/10.18690/um.ft.4.2022.1

Jover, J., Díaz-Parra, I. (2020). Who is the city for? Overtourism, lifestyle migration and social sustainability. *Tourism Geographies*, *22*(1), 9-32. https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1713878

Kacprzak, M., Gralak, K. (2015). Wykorzystanie koncepcji slow tourism w promocji i kształtowaniu wizerunku regionów turystycznych. *Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja*, *1*(15), 125-140.

Kozak, M., Cetin, G., Alrawadieh, Z. (2024). Repositioning work and leisure: digital nomads versus tourists. *International Journal of Tourism Research*, *26*(4), e2732. https://doi.org/10.1002/jtr.2732

Kumar, A. (2019). Slow tourism a new phenomenon. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, *6*(5), 2946-2948.

Lumsdon, L. M., McGrath, P. (2011). Developing a conceptual framework for slow travel: a grounded theory approach. *Journal of Sustainable Tourism*, *19*(3), 265-279. https://doi.org/10.1080/09669582.2010.519438

Manthiou, A., Klaus, P., Luong, V. H. (2022). Slow tourism: conceptualization and interpretation – a travel vloggers' perspective. *Tourism Management*, *93*, 104570. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2022.104570

Mendel, M. (red.). (2006). *Pedagogika miejsca*. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP.

Niezgoda, A., Markiewicz, E. (2014). Slow tourism – idea, uwarunkowania i perspektywy rozwoju. *Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, *46*, 82-90.

Odrowąż-Coates, A., Odyniec, K. (2025). The phenomenon of 'digital nomads' in the lens of Wenger concept of communities of practice. *The New Educational Review*, *82*, 82-91. https://doi.org/10.15804/tner.2025.82.4.06

Odyniec, K. (2012). Zapełnianie pustki społecznej. *Pedagogika Społeczna*, *2*(44), 283-299.

Odyniec, K. (2019). Badacz jako Obcy w terenie. Proces wżywania się w środowisko lokalne na podstawie dzienników badań terenowych. *Pedagogika Społeczna*, *4*(74), 283-299. https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2019.4.15

Odyniec, K. (2024). *Przebudzenia: edukacyjny wymiar środowiska lokalnego na przykładzie badań w powiecie bialskim*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Oh, H., Assaf, A. G., Baloglu, S. (2016). Motivations and goals of slow tourism. *Journal of Travel Research*, *55*(2), 205-219. https://doi.org/10.1177/0047287514546228

Phikrohkit, K. (2023). Enmeshment aesthetics: Social media, mobility, and materiality in Chiang Mai, Thailand. *Southeast Asian Media Studies Journal*, *5*(1), 65-90.

Pilch, T. (1995). Środowisko lokalne. Struktura, funkcje, przemiany. W: I. Lepalczyk, T. Pilch (red.), *Pedagogika społeczna: człowiek w zmieniającym się świecie* (s. 155-173). Żak.

Przecławska, A. (red.). (1996). *Pedagogika społeczna – kręgi poszukiwań*. Żak.

Silva Vidal Saraiva, A. M. B. A. C. (2015). How cultural heritage can positive influence tourism the memory of place. *European Scientific Journal*, *11*(9), 18-23. https://doi.org/10.19044/esj.2015.v11n9p%p

Serdane, Z., Maccarrone-Eaglen, A., Sharifi, S. (2020). Conceptualising slow tourism: a perspective from Latvia. *Tourism Recreation Research*, *45*(3), 337-350. https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1726614

Shang, W., Yuan, Q., Chen, N. (2020). Examining structural relationships among brand experience, existential authenticity, and place attachment in slow tourism destinations. *Sustainability*, *12*(7), 2784. https://doi.org/10.3390/su12072784

Sousa, B., Santos, R., Lubowiecki-Vikuk, A. (2021). Slow tourism as a tourism alternative to sustainable development. *Journal of Environmental Management and Tourism*, *12*(5), 1403-1408. https://doi.org/10.14505//jemt.v12.5(53).24

Szołucha, A. (2016). *Rys historyczny Wisznic. Zeszyt 3. Ludowe zwyczaje, przesądy, lecznictwo i przysłowia w Wisznicach i okolic w I połowie XX wieku*. Wydawca: autor publikacji.

Tarasiuk, D. (2006). *Wisznice: Dzieje miasteczka i okolic do 1918 roku*. Wydawnictwo Wojciech Olech.

Theiss, W. (red.). (2001). *Mała ojczyzna: Kultura, edukacja, rozwój lokalny*. Żak.

Theiss, W., Mendel, M. (2016). Pamięć i miejsce in potentia: o mieście pełnym. *Pedagogika Społeczna*, *59*(1), 53-66.

Timms, B. F., Conway, D. (2012). Slow tourism at the Caribbean's geographical margins. *Tourism Geographies*, *14*(3), 396-418. https://doi.org/10.1080/14616688.2011.610112

Towner, J., Wall, G. (1991). History and tourism. *Annals of Tourism Research*, *18*(1), 71-84. https://doi.org/10.1016/0160-7383(91)90040-I

Veríssimo, M., Moraes, M., Breda, Z., Guizi, A., Costa, C. (2020). Overtourism and tourismphobia: a systematic literature review. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, *68*(2), 156-169. https://doi.org/10.37741/t.68.2.4

Weber, F., Eggli, F., Meier-Crameri, U., Stettler, J. (2019). *Measuring overtourism: indicators for overtourism: challenges and opportunities*. Lucerne University of Applied Sciences and Arts. https://doi.org/10.5281/zenodo.3759178